

Драна Д. С.

<https://orcid.org/0009-0003-1404-6800>

Донецький державний університет внутрішніх справ

Скляренко І. В.

<https://orcid.org/0000-0003-2104-6721>

Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка

ОСОБЛИВОСТІ ПІДСТАВ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕЗАКОННИЙ ОБШУК

У статті досліджено особливості цивільно-правової відповідальності держави за шкоду, завдану незаконним проведенням обшуку органами досудового розслідування та іншими уповноваженими суб'єктами. Обшук розглянуто як один із найбільш інтенсивних заходів процесуального примусу, що безпосередньо посягає на конституційне право особи на недоторканність житла, повагу до приватного і сімейного життя, а також на право власності. Наголошено, що порушення встановлених законом підстав і порядку проведення обшуку спричиняє не лише кримінально-процесуальні наслідки у вигляді недопустимості доказів, а й виникнення цивільно-правових деліктних зобов'язань з відшкодування матеріальної та моральної шкоди.

У статті проаналізовано конституційні гарантії захисту права на недоторканність житла, положення кримінального процесуального законодавства щодо підстав і порядку проведення обшуку, а також норми цивільного законодавства та спеціального закону про відшкодування шкоди, завданої незаконними діями органів публічної влади. Окрему увагу приділено проблемі визначення критеріїв незаконності обшуку як юридичного факту, що породжує цивільно-правову відповідальність держави, а також співвідношенню кримінально-правової оцінки дій службових осіб із цивільно-правовими наслідками завдання шкоди потерпілому.

Проаналізовано національну судову практику щодо відшкодування моральної шкоди у зв'язку з незаконним обшуком, а також враховано стандарти захисту прав людини, зокрема щодо вимог законності, необхідності та пропорційності втручання держави у приватну сферу. Обґрунтовано, що ключовою підставою для цивільно-правової відповідальності держави має визнаватися порушення фундаментальної конституційної гарантії судового дозволу на обшук, тоді як розширювальне тлумачення «незаконності» обшуку з огляду на будь-які процесурні помилки може негативно впливати на ефективність досудового розслідування та ініціативність правоохоронних органів.

Зроблено висновок про необхідність формування єдиного підходу в судовій практиці до визначення ознак незаконного обшуку як підстави цивільно-правової відповідальності, а також удосконалення механізмів доказування та критеріїв визначення розміру моральної шкоди. Сформульовано пропозиції щодо гармонізації кримінального процесуального та цивільного законодавства з метою підвищення ефективності захисту порушених прав осіб у випадках незаконного втручання у недоторканність житла.

Ключові слова: незаконний обшук, цивільно-правова відповідальність, відшкодування шкоди, недоторканність житла, моральна шкода.

Постановка проблеми. В умовах утвердження в Україні принципу верховенства права та євроінтеграційного курсу особливої ваги набуває забезпечення ефективного захисту прав і свобод людини від незаконних дій органів публічної влади. Одним із найбільш чутливих втручань у сферу приватного життя особи є проведення

обшуку, який безпосередньо посягає на конституційно гарантовані права на недоторканність житла, повагу до приватного і сімейного життя, а також на право власності. Порушення встановлених законом підстав і порядку проведення обшуку з боку правоохоронних органів зумовлює не лише процесуальні наслідки у кримінальному

провадженні (визнання доказів недопустимими), але й виникнення цивільно-правових зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої фізичній чи юридичній особі.

Хоча забезпечення охорони прав і свобод людини є основним завданням діяльності правоохоронних органів, однак їх повноваження об'єктивно пов'язані із законодавчо встановленими обмеженнями прав і свобод громадян та застосуванням передбачених законом обмежувальних заходів, які повинні застосовуватися за наявності нагальної необхідності й у межах, необхідних для виконання відповідних завдань. Порушення права на недоторканність житла є необхідною складовою роботи правоохоронних органів та дозволяє їм виконувати свою правоохоронну функцію. В той же час, не завжди таке порушення є виправданим та необхідним, що об'єктивно може завдати шкоди тим особам, щодо яких воно порушено.

Національна правозастосовна практика свідчить про наявність прогалів і колізій у механізмі реалізації цивільно-правової відповідальності держави за шкоду, завдану незаконними діями правоохоронних органів під час проведення обшуку, зокрема щодо визначення підстав відповідальності, кола суб'єктів-боржників, стандартів доказування, а також критеріїв оцінки моральної шкоди, що зумовлює потребу в комплексному науковому осмисленні співвідношення норм кримінального процесуального та цивільного права для підвищення ефективності цивільно-правових засобів захисту порушених прав у випадках незаконного обшуку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання цивільно-правової відповідальності посадових та службових осіб органів державної влади, у тому числі й правоохоронних органів, було предметом дослідження багатьох вчених-цивілістів, зокрема таких, як: І. А. Бірюков, С.С. Бичкова, О.В. Дзера, Н.С. Кузнєцова, В.В. Луць, Р.А. Майданік, О.І. Панченко, М.М. Хоменко та ін. Водночас, питання цивільно-правової відповідальності за незаконний обшук потребує комплексного підходу не лише з боку цивільного права, але й кримінального та кримінально-процесуального.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування правових підстав цивільно-правової відповідальності за проведення незаконного обшуку працівниками правоохоронних органів.

Виклад основного матеріалу. Згідно із ст. 30 Конституції України не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи,

проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду. У невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, можливий інший, встановлений законом, порядок проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду і обшуку [1].

Як вбачається із ст. 8 Європейської конвенції з прав людини кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб [2].

Так, відповідно до ч. 1 ст. 233 КПК України ніхто не має права проникнути до житла чи іншого володіння особи з будь-якою метою, інакше як лише за добровільною згодою особи, яка ними володіє, або на підставі ухвали слідчого судді, крім випадків, установлених частиною третьою цієї статті [3].

Тобто законодавець встановлює дві окремі умови для проникнення до житла чи іншого володіння особи: 1) добровільна згода власника/користувача та 2) ухвала слідчого судді. Однак, є певні винятки з цього загального правила.

Згідно з ч. 3 ст. 233 КПК України слідчий, дізнавач, прокурор має право до постановлення ухвали слідчого судді увійти до житла чи іншого володіння особи лише у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення. У такому разі прокурор, слідчий, дізнавач за погодженням із прокурором зобов'язаний невідкладно після здійснення таких дій звернутися до слідчого судді із клопотанням про проведення обшуку. Слідчий суддя розглядає таке клопотання перевіряючи, крім іншого, чи дійсно були наявні підстави для проникнення до житла чи іншого володіння особи без ухвали слідчого судді. Якщо прокурор відмовиться погодити клопотання слідчого, дізнавача про обшук або слідчий суддя відмовить у задоволенні клопотання про обшук, встановлені внаслідок такого обшуку докази є недопустимими, а отримана інформація підлягає знищенню [3].

Словосполучення «до постановлення ухвали слідчого судді» вказує на те, що хоч обшук і може бути проведений у певних випадках без попереднього дозволу суду, однак такий дозвіл постфактум є обов'язковим. Тут законодавець встановлює запобіжник від свавільного використання службовими особами права на проведення обшуку без попереднього дозволу суду, вказуючи, що отримані внаслідок порушення даної норми докази не можуть у майбутньому використовуватися при доказуванні вини особи у кримінальному процесі. Тобто, національне законодавство встановлює, що обшук може бути проведений лише уповноваженою на те особою або з добровільної згоди власника/користувача або на підставі ухвали слідчого судді, винесеної до проведення обшуку, або після нього. Відсутність цих умов свідчить про незаконність обшуку [4].

Статтею 162 КК України передбачено кримінальну відповідальність за незаконне проникнення до житла чи до іншого володіння особи, незаконне проведення в них огляду чи обшуку, а так само незаконне виселення чи інші дії, що порушують недоторканність житла громадян [5].

Тобто, одним із видів об'єктивної сторони даного правопорушення є незаконне проведення обшуку.

Слід відзначити, що на відміну від інших норм Особливої частини Кримінального кодексу України стаття 162 не містить вказівки на умисну форму вини, а тому дане правопорушення може бути вчинено як з умисною, так і необережною формою вини.

При цьому, стаття 365 КК України (перевищення службових повноважень) є загальною нормою відносно спеціальної норми ч. 2 ст. 162 КК України (незаконне проведення обшуку службовими особами), а тому якщо об'єктивна сторона складу правопорушення виразилася саме у незаконному проведенні обшуку службовою особою, то відповідальність повинна наставати саме за ч. 2 ст. 162 КК України.

Потерпілим від даного правопорушення є власник, користувач майна, якому завдано немайнову (моральну) шкоду безпідставним порушення його немайнового права на недоторканність житла.

Відтак, під незаконним обшуком (незаконним проведенням обшуку) у розумінні ст. 162 КК України слід розуміти проведення даної дії за наявності однієї з таких ознак: 1) проведення не уповноваженими особами, в тому числі цивільними або службовими особами 2) проведення без відповідної ухвали слідчого судді та без добровільної згоди власника майна [4].

У свою чергу, відповідно до ст. 56 Конституції України кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень [1].

При цьому, притягнення до кримінальної відповідальності за ст. 162 КК України може мати тривалий характер, що у свою чергу нівелюватиме право людини на відшкодування шкоди, завданої незаконним обшуком. Водночас, національне законодавство містить інший механізм відшкодування такої шкоди.

Так, цивільно-правова відповідальність правоохоронців – це зобов'язання, яке виникає із завдання шкоди правоохоронними органами і судом, в якому кредитором виступає фізична особа, до якої були застосовані незаконні заходи. Боржником у зобов'язанні з відшкодування шкоди, завданої правоохоронними органами і судом, є держава, яка повинна відшкодувати завдану потерпілому шкоду і, у свою чергу, має право зворотної вимоги до винної особи у разі встановлення у її діях складу злочину за обвинувальним вирокіом суду стосовно неї, який набрав законної сили [6, с. 438–440].

Відповідно до ст.ст. 1, 2, 4 Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» підлягає відшкодуванню шкода, завдана громадянинові внаслідок незаконного проведення в ході кримінального провадження обшуку. Право на відшкодування такої шкоди виникає з моменту встановлення в обвинувальному вирокі або іншому судовому рішенні факту незаконного проведення в ході кримінального провадження обшуку. Відшкодування такої шкоди провадиться за рахунок коштів державного бюджету [7].

Тобто, законодавець диференціює встановлення вини особи та законність проведення відносно цієї особи певних кримінально-процесуальних дій, зокрема, обшуку. Наявність обвинувального вироку сама по собі не свідчить про законність усіх дій оперативних органів, органів досудового розслідування, прокуратури і суду в межах даної кримінальної справи.

Відтак, в силу вказаного нормативного регулювання порядку проведення обшуку, підставою для цивільно-правової відповідальності держави за

незаконний обшук є: 1) відсутність дозволу суду на проведення обшуку та відсутність добровільної згоди власника/користувача житла; 2) відмова прокурора погодити клопотання слідчого, дізнавача про надання дозволу на проведення обшуку у невідкладних випадках; 3) ухвала слідчого судді про відмову у наданні дозволу на проведення обшуку у невідкладних випадках.

Слід погодитися з думкою, що посягання на таке нематеріальне благо як недоторканність житла, неодмінно тягне за собою порушення гарантованих Конституцією прав і свобод особи, адже будь-яке правопорушення, в тому числі і те, в результаті якого не завдано фізичної шкоди, обов'язково супроводжується моральними стражданнями особи, щодо якої це порушення було вчинене [8, с. 44]. Порушення ж конституційного права на недоторканність житла об'єктивно завдає принаймні моральних страждань власнику чи користувачу відповідного житла і може бути відшкодовано.

При цьому, шкода повинна бути відшкодована як особі, яка причетна до відповідного кримінального провадження, так і особі, які до нього не причетна. Так, Європейський суд з прав людини у своєму рішенні від 21.02.2011 року «Володимир Поліщук та Світлана Поліщук проти України» вказав, що хоча національні органи визнали обшук незаконним і притягли працівників міліції до дисциплінарної відповідальності, вони не запропонували заявниці, яка не мала відношення до кримінальної справи, жодного відшкодування за проведення в її житлі такого незаконного обшуку. Національні суди також постановили, що заявниця не може вимагати відшкодування за Законом України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду», оскільки вона не була безпосередньо залучена до відповідної кримінальної справи. Втрата заявницею статусу жертви вирішальною мірою залежала від відшкодування, якого заявниця безуспішно вимагала. наслідок такого обмежувального тлумачення національного закону захист прав заявниці на національному рівні не було забезпечено повною мірою [9].

В той же час, на нашу думку, інші процедурні порушення при проведенні обшуку не можуть слугувати достатньою підставою для виникнення цивільно-правової відповідальності держави за завдану шкоду конституційним правам особи, оскільки режим суворої відповідальності

за порушення конституційних прав неприйнятно стримуватиме легітимну діяльність правоохоронних органів. Замість того, щоб намагатися максимізувати правоохоронний інтерес від своїх дій, правоохоронці прагнутимуть лише мінімізувати власні витрати та ризики, результатом чого стане пасивна поведінка, бездіяльність та бюрократичний самозахист [10, с. 64–77]. Як наслідок, ризик відповідальності правоохоронців за неправомірні дії є значно вищим, ніж за неправомірну бездіяльність, що змусить працівників правоохоронних органів захищати себе шляхом здійснення менш ризикованих дій в рамках виконання своєї правоохоронної функції, незважаючи на те, що помилкова дія та помилкова бездіяльність можуть бути однаково шкідливим для суспільства [11, с. 267].

Наприклад, у судовій практиці США підтримується концепція кваліфікованого імунітету працівників публічної адміністрації, яка захищає їх від відповідальності за збитки в усіх випадках, коли (хоча б мінімально) розумний посадовець міг вважати свої дії законними [12].

У свою чергу, обшуки часто проводяться на основі уривчастої інформації, що припускає суперечливі тлумачення, а стандарти визначення необхідності, а відтак і законності обшуку, є розмитими і оціночними та охоплюються дискреційними повноваженнями слідчого, дізнавача, прокурора.

В той же час, національне законодавство захищає публічних службовців від відповідальності за відшкодування збитків у всіх випадках, окрім найбільш грубих та зухвалих порушень. Питання щодо законності обшуку вирішуються не при розгляді позовів про відшкодування шкоди, а під час судового контролю слідчим суддею в рамках відповідного кримінального провадження.

При цьому, негрубе порушення, помилка на межі дозволеного, при проведенні обшуку яка не перейшла хитку межу дотримання конституційного права на недоторканість житла (помилки в протоколі обшуку, тощо) не повинні тягнути такої суворої відповідальності як визнання доказів недопустимими та подальше відшкодування шкоди, адже такий формалістичний підхід фактично нівелює будь-яку ініціативність у працівників правоохоронних органів та суттєво обмежить права потерпілих та суспільства загалом на ефективне кримінальне провадження.

Хоча як національне законодавство, так і правова доктрина визначають характеристики законного обшуку (дозвіл суду), в судовій практиці наразі відсутній єдиний підхід до розуміння що

вважати незаконним обшуком та які цивільно-правові наслідки він може спричинити.

Так, Кропивницький апеляційний суд у своїй постанові від 30.10.2025 року в справі № 405/2653/25 вказав, що наявність чи відсутність законних підстав для проведення обшуку у квартирі позивача, що безпосередньо спростує або підтвердить обставини позову у даній цивільній справі були встановлені ухвалою слідчого судді про відмову у задоволенні клопотання слідчого про надання дозволу на проведення обшуку у невідкладних випадках, який було ним вже проведено, яка набрала законної сили [13].

Водночас, Кропивницький апеляційний суд у своїй постанові від 19.11.2025 року в справі № 405/2607/25 вказав, що ухвала слідчого судді про відмову у задоволенні клопотання слідчого про надання дозволу на проведення обшуку у невідкладних випадках, який було ним вже проведено, та якою позивач обґрунтовує свої позовні вимоги про відшкодування моральної шкоди, безпосередньо пов'язана з обставинами, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, а тому оцінка цієї ухвали та законності/незакон-

ності проведеного у позивача обшуку під час здійснення кримінального провадження не може бути дана у цивільній справі до набрання законної сили остаточним судовим рішенням у кримінальній справі за обвинуваченням позивача у вчиненні кримінального правопорушення, яка перебуває на розгляді у суді [14].

Висновки. Цивільно-правова відповідальність за незаконний обшук є міжгалузевим інститутом, який включає в себе як норми приватного права (цивільне право), так і публічного (конституційне, кримінальне, кримінально-процесуальне право). При вирішенні питання про наявність підстав для цивільно-правової відповідальності за проведення обшуку слід встановити чи він є законним. На нашу думку, незаконним обшук можна вважати, якщо при його проведенні не було дотримано голови конституційну гарантію права на недоторканність житла – дозвіл суду. Водночас, розширення ознак незаконності обшуку на інші формальні порушення призведе до негативного впливу на ініціативність працівників правоохоронних органів та може суттєво знизити ефективність досудового розслідування кримінальних правопорушень.

Список літератури:

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 25.02.2026).
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України № 4651-VI 13 квітня 2012 року URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 25.02.2026).
4. Склярєнко І.В. Незаконний обшук: проблеми кримінальної відповідальності. *Актуальні проблеми національного законодавства: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції, м. Кропивницький, 17 квітня 2025 року. Частина 1. Кропивницький, 2025. С. 147–149.*
5. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 року № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 25.02.2026).
6. Цивільне право України. Договірні та недоговірні зобов'язання: навч. посібник / за заг. ред. С. С. Бичкової. Київ: Алерта, 2014. 496 с.
7. Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину не законними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду: Закон України від 01 груд. 1994 р. № 266/94-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1995. № 1. С. 1.
8. Веніамінова А. Моральна шкода: практичні аспекти доказування її наявності. *Юридичний журнал: Аналітичні матеріали. Коментарі. Судова практика.* 2003. № 6. С. 42–48.
9. Рішення Європейського суду з прав людини від 21.02.2011 року «Володимир Поліщук та Світлана Поліщук проти України». URL: https://court.gov.ua/userfiles/file/court_gov_ua_sud5010/Konvenciya_z_pprav/st_13/VLADIMIR%20POLISHCHUK%20AND%20SVETLANA%20POLISHCHUK.pdf (дата звернення 25.02.2026).
10. Peter H. Schuck. Suing government. Citizen remedies for official wrong, New Haven CT & London. Yale University Press. 1983. XXI. 262 p.
11. Jeffries J. C., Jr. Disaggregating Constitutional Torts. *Yale Law Journal.* 2000. Vol. 118. № 2. P. 259–309. URL: <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.224795> (дата звернення 25.02.2026).
12. Wilson v. Layne, 526 U.S. 603 (1999). URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/526/603/> (дата звернення 25.02.2026).

13. Постанова Кривницького апеляційного суду від 30.10.2025 року в справі № 405/2653/25 URL: <https://www.reyestr.court.gov.ua/Review/131398079> (дата звернення 25.02.2026).

14. Постанова Кривницького апеляційного суду від 30.10.2025 року в справі № 405/2653/25 URL: <https://www.reyestr.court.gov.ua/Review/131939087> (дата звернення 25.02.2026).

Drana D. S., Skliarenko I. V. SPECIFIC FEATURES OF THE GROUNDS FOR CIVIL LIABILITY FOR AN UNLAWFUL SEARCH

The article provides a comprehensive interdisciplinary analysis of the grounds and specific features of the civil liability of the state for damage caused by unlawful searches conducted by pre-trial investigation bodies and other authorized officials. A search is examined as one of the most intrusive coercive procedural measures, directly interfering with the constitutional right to the inviolability of the home, respect for private and family life, and the right to property. It is emphasized that violations of the statutory grounds and procedure for conducting searches entail not only criminal procedural consequences in the form of inadmissibility of evidence, but also the emergence of civil delict obligations to compensate material and non-pecuniary (moral) damage.

The paper analyzes constitutional guarantees of the inviolability of the home, provisions of criminal procedure law governing the grounds and procedure for conducting searches, as well as civil law norms and special legislation on compensation for damage caused by unlawful acts of public authorities. Particular attention is paid to the problem of determining the criteria of unlawfulness of a search as a legal fact giving rise to civil liability of the state, as well as to the correlation between the criminal-law assessment of officials' conduct and the civil-law consequences of damage inflicted upon the victim.

The study examines national judicial practice concerning compensation for moral damage resulting from unlawful searches and takes into account human rights standards in particular the requirements of legality, necessity and proportionality of state interference with the private sphere. It is substantiated that the key ground for the civil liability of the state should be the violation of the fundamental constitutional guarantee of prior judicial authorization of a search, whereas an overly broad interpretation of the "unlawfulness" of a search based on any procedural defect may adversely affect the effectiveness of pre-trial investigations and the operational initiative of law enforcement bodies.

The article concludes that there is a need to develop a unified judicial approach to determining the признаку of an unlawful search as a basis for civil liability, as well as to improve evidentiary standards and criteria for assessing the amount of non-pecuniary damage. Proposals are formulated to harmonize criminal procedural and civil legislation in order to enhance the effectiveness of remedies for individuals whose right to the inviolability of the home has been violated.

Keywords: *unlawful search, civil liability, compensation for damage, inviolability of the home, non-pecuniary damage.*

Дата першого надходження статті до видання: 25.02.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.03.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 04.05.2026